
SECONDARY VICTIMIZATION OF PEOPLE WITH MENTAL DISEASES AND INVALID PERSONS

Azra Adžajlić-Dedović

Faculty of Criminology and security studies, University in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina,
aadzajlic@fkn.unsa.ba

Muhamed Budimlić

Faculty of Criminology and security studies, University in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Edita Hasković

Faculty of Criminology and security studies, University in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Abstract: In this paper, we strive to point out the special protection of children with developmental disabilities and invalids as victims of crime and violence, in accordance with international and national law. Through the analysis of the judgment of the European Court against Bosnia and Herzegovina, we want to point out the secondary victimization of such persons who have been mistreated by civil servants and responsible for the state of Bosnia and Herzegovina. In the law on civil servants, it is necessary to incorporate responsibility for the execution of secondary victims of victimization in a manner that is personally liable for these violations of citizens' rights and that the damages caused are borne by themselves and that they are removed from the civil service.

Keywords: mentally ill, disabled, children with developmental limitation, victims of secondary victimization

SEKUNDARNA VIKTIMIZACIJA DUŠEVNO OBOLJELIH I INVALIDNIH OSOBA

Azra Adžajlić-Dedović

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i
Hercegovina

Muhamed Budimlić

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i
Hercegovina

Edita Hasković

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i
Hercegovina

Sažetak: U ovom radu nastojimo da ukažemo na posebnu zaštitu djece sa ograničenjima u razvoju i invalidima kao žrtvama zločina i nasilja, a u skladu sa međunarodnim i nacionalnim pravom. Kroz analizu presude Evropskog suda protiv Bosne i Hercegovine želimo da ukažemo na sekundarnu viktimizaciju ovakvih osoba koja je izvršena kroz pogrešno postupanje državnih službenika i za koju je odgovorna država Bosna i Hercegovina. U zakonu o državnim službenicima neophodno je odgovornost za izvršenje sekundarne viktimizacije građana ugraditi na način da su lično odgovorni za ove povrede prava građana i da prouzrokovane štete sami snose, kao i da ovakvi udalje iz državnih službi.

Ključne riječi: duševno oboljele osobe, invalidi, djeca sa ograničenjem u razvoju, žrtve sekundarne viktimizacije

UVOD

Rodno uvjetovano nasilje nasilje je zasnovano na odnosima moći i u patrijarhalnim društvima ovo nasilje zasnovano je na nasilju muškaraca nad ženama ili muškraca nad muškarcima. Otimanje žena i djevojaka u svrhu prostitucije i prisilnih brakova su dodatni primjer rodno uvjetovanog nasilja, a ponekad je ovo nasilje dozvoljeno ili poticano od države kroz nedosljedno provođenje državnih politika i strategija koje trebaju omogućiti jednakost u pravima svim građanima. Demokratska društva su samo ona društva u kojim je omogućena jednakost u pravima za sve građane, a pravni položaj i zaštita manjina, i stranaca, u toj državi, najbolji su pokazatelj stanja ljudskih prava i razvoja demokracije.

1. ISTRAGE I PROCESUIRANJA SLUČAJEVA PROTIV ŽENA I DJEVOJAKA S INVALIDITETOM

Tringo (1970)³⁰ i saradnici³¹ ustanovili su da su osobe sa mentalnom bolešću i intelektualnom ometenošću najstigmatizovanije socijalne grupe. Osobe sa intelektualnom ometenošću posmatraju se kao vidno drugačije, neprilagođene i asocijalne, što predstavlja značajnu prepreku u opažanju njihovih ostalih osobina, interesovanja, sposobnosti, pa i talenata.³² Navedene rečenice ukazuju na rasprostranjenost pogrešnih informacija i neznanja kada govorimo o duševnim poremećajima. Ova neznanja su na izvestan način podržana i načinom na koji su osobe sa duševnim poremećajima prikazane u medijima i na filmu.³³ Ako se pitamo kakav uticaj stigma ima na osobe koje su njene žrtve, možemo da kažemo da stigma proizvodi promene u osećanjima, stavovima i ponašanju kod osoba koje su predmet stigmatizacije (nisko samopoštovanje, socijalno povlačenje, nevođenje računa o sebi) i kod članova njihove porodice. Stigmatizacija utiče na celokupnu porodicu stigmatizovane osobe tako što ona postaje zatvorena, tj. socijalno izolovana. Da bi se realizovali započeti pokušaji inkluzije osoba sa intelektualnom ometenošću i kako bi se pokrenuo proces uključivanja osoba sa duševnim poremećajima u šire društvo, neophodan je rad na punopravnom prihvatanju ovih osoba kroz edukaciju, profesionalno osposobljavanje, psihosocijalnu pomoć, zapošljavanje i slično.³⁴ Ako uopšte nešto u vezi sa idejom retribucije može biti od značaja i za neuračunljive duševne bolesnike, to je načelo pravednosti i srazmernosti koje u izvesnoj meri treba da važi i kod primene mera bezbednosti psihijatrijskog lečenja.³⁵

Invalidne osobe izjednačene su u pravima sa svim drugim građanima Bosne i Hercegovine, s tim što je zakonodavac za ove građane trebao garantirati posebnu pomoć, podršku i zaštitu kroz različite zakone³⁶. Invalidne osobe kao žrtve rodnozasnovanog i seksualnog nasilja najčešće su žrtve uličnog i seksualnog uznemiravanja, a mogu biti i žrtve "obljube" ili "splnog odnošaja sa nemoćnom osobom". Žene i djevojke sa invaliditetom kod prinudnog spolnog odnosa nisu sposobne za otpor tako da za izvršenje ovog djela (ostvarenje bića krivičnog djela) nije potrebna upotreba prijetnje ili sile kao kod silovanja, već se prema zakonskoj definiciji, isto ostvaruje kroz spolni odnošaj ili sa njim izjednačenim radnjama sa invalidnom osobom koja je "**nesposobna da pruži otpor**". Navedeno znači da se stanje nemoćnosti (bespomoćnosti) žrtve spolnog odnošaja ili obuljube da pruži otpor seksualnom nasilniku mora prosuđivati *inter legem* ili **po tome da li je u momentu izvršenja krivičnog djela žrtva bila u mogućnosti da shvati značenje svojih postupaka i da li je njima mogla vladati**. Također je potrebno dokazati da invalidna osoba vlastitom snagom ili dozivanjem upomoć trećih osoba nije mogla otkloniti neželjene posljedice (zbog nesposobnosti), što znači da se stanje ove osobe trebalo prosuđivati *tempore criminis*.

Uračunljivost/ubrojivost (*mental capacity, responsabilite*) ili mogućnost shvaćanja značenja svog djela ili vladanja svojim postupcima utvrđuje se stručnim vještačenjem vještaka medicinske struke koji će kroz nalaz i mišljenje (pismeno i usmeno na sudu) potvrditi neubrojivost/neuračunljivost žrtve ili počinitelja u momentu izvršenja krivičnog djela. Procjenu "uračunljivosti" nalaže saznanje da je seksualno nasilje izvršeno nad invalidnom osobom (jer ukazuje na "nenormalnost" ili poremećaj počinitelja). Pored toga, osobe sa posebnim potrebama pripadaju kategoriji "**osjetljivih**" **svjedoka**, jer imaju takvo oštećenje ili poremećaj koji može značajno uticati na kvalitetu njihove izjave/iskaza u toku istrage, krivičnog postupka i na sudu. Ukoliko postoji sumnja da je svjedok osoba sa posebnim potrebama, i posebno osoba sa invaliditetom, neophodno je tražiti posebnog stručnjaka koji će procijeniti sposobnosti i ograničenja (klinički psiholog, defektolog, psihijatar) svjedočenja. Procjena stručnog lica o sposobnostima koje invalidna osoba kao svjedok ima odrediti će pomoć u komunikaciji sa ovom osobom (tumač ili

³⁰ John L. Tringo, Ph.D. (1970), The Hierarchy of Preference Toward Disability Groups, First Published October 1, 1970 Research Article dostupno na <https://doi.org/10.1177/002246697000400306>, preuzeto 6.2.2019. godine.

³¹ Adrian Thomas, (2000), Stability of Tringo's Hierarchy of Preference toward Disability Groups: 30 Years Later, First Published June 1, 2000 Research Article dostupno na <https://doi.org/10.2466/pr0.2000.86.3c.1155>., preuzeto 6.2.2019. godine.

³² Mía Popić Snežana Antičević, Stigmatizacija osoba sa duševnim poremećajima i intelektualnim teškoćama, TEMIDA, Časopis Viktimološkog društva Republike Srbije, Beograd., str. 43-56, ISSN: 1450-6637, str. 45.

³³ Mía Popić Snežana Antičević, Stigmatizacija osoba sa duševnim poremećajima i intelektualnim teškoćama, TEMIDA, Časopis Viktimološkog društva Republike Srbije, Beograd., str. 43-56, ISSN: 1450-6637, str. 47.

³⁴ Mía Popić Snežana Antičević, Stigmatizacija osoba sa duševnim poremećajima i intelektualnim teškoćama, TEMIDA, Časopis Viktimološkog društva Republike Srbije, Beograd., str. 43-56, ISSN: 1450-6637, str. 52.

³⁵ Zoran Stojanović, KRIVIČNO PRAVO I DUŠEVNA BOLEST, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Republika Srbija, str.13.

³⁶ Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama ("Službene novine Federacije BiH", br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13)

stručni saradnik), ali i primjenu adekvatnih mjera podrške za ove žrtve (policija, tužilaštvo). Pri tome, treba imati na umu da postojanje nekog tjelesnog oštećenja na podrazumjeva "status osjetljivog svjedoka", već njegov status određuje obim ili način na koji njegovo oštećenje utiče na njegovu sposobnost svjedočenja (davanja izjava/iskaza). U skladu sa ovom stručnom procjenom sve intervjue i ispitivanja treba prilagoditi intelektualnim poteškoćama ili poteškoćama u socijalnom funkcionisanju ovih lica. Jedna od najčešćih predrasuda sa kojim se susreću policijski i pravosudni službenici odnosi se na osobe sa mentalnom retardacijom kao svjedoke koji su nesposobni za svjedočenje, jer to nije tačno! Osobe sa mentalnom retardacijom jako se razlikuju s obzirom na sposobnost pamćenja i komunikacije, i neke od njih mogu biti pouzdani svjedoci, ali je potrebno njihovu sposobnost svjedočenja prethodno procjeniti od strane stručnog lica. U skladu sa ovom stručnom procjenom sve intervjue i ispitivanja treba prilagoditi intelektualnim poteškoćama ili poteškoćama u socijalnom funkcionisanju ovih lica.

Žrva krivičnog djela spolni odnošaj sa nemoćnom osobom može biti bespomoćna zbog pet razloga:

- 1) duševne bolesti;
- 2) duševne poremećenosti;
- 3) nedovoljne duševne razvijenosti;
- 4) neke druge teže duševne smetnje;
- 5) i nekog drugog stanja (HORVATIĆ, Ž, 2002:538).

Prikupljanje obavjesti (saslušanje) od osjetljivih svjedoka podrazumjeva prilagođavanje načina komunikacije obzirom na tjelesno ili psihološko oštećenje, procjenu kompetentnosti od strane osobe istog spola ili stručnu procjenu i mišljenje u vezi sa sposobnosti osobe da svjedoči. **Procjena sposobnosti** svjedočenja treba da se temelji na ocjeni u kojoj mjeri određeni poremećaj ili stanje utiče na sposobnost nekog da bude svjedok. Pri tome, u svakom pojedinačnom slučaju treba procjeniti **da li da se uzme potpisana izjava svjedoka** ili **da se intervjue snima video kamerom**.

Procjenu UGROŽENOSTI svjedoka treba uraditi kroz izradu **Viktimološkog plana bezbjednosti i zaštite žrtava ili Plana bezbjednosti i zaštite svjedoka**. Pored toga prijetnja predstavlja osnov za zaštitu ovih svjedoka u skladu sa Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, i s tim u vezi predviđenim pravilima i procedurama za odobrenje posebnih mjera zaštite ovim svjedocima zaštitu treba obezbjediti u tok cjelog krivičnog postupka, ali ako je potrebno i nakon izricanja presude za ove svjedoke. Ako se procjeni da je iskaz ovih svjedoka od neprocjenjivog značaja za krivični progon potrebno je poduzeti **hitne mjere zaštite** ovih svjedoka **kako u prethodnom postupku**, tako **u toku krivičnog postupka**, ali **po njegovom okončanju ili nakon izricanja presude**. Posebno teški oblici diskriminacije osoba sa invaliditetom su izazivanje i podsticanje neravnopravnosti ili netrpeljivosti prema osobama sa invaliditetom, kao i propagiranje ili smišljeno vršenje diskriminacije od strane organa javne vlasti u postupcima pred tim organima (putem javnih glasila, pri pružanju javnih usluga, u oblasti radnih odnosa, obrazovanja, kulture i sl.). Postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji vodi se u posebnom parničnom postupku pred sudom opšte mjesne nadležnosti ili sudom na čijem području osoba sa invaliditetom prema kojoj je diskriminacija izvršena ima prebivalište ili boravište. Aktivnu legitimaciju za pokretanje postupka (postupak se pokreće tužbom), pored osobe sa invaliditetom prema kojoj je diskriminacija izvršena i njenog pravnog zastupnika, ima pratilac osobe u slučaju da je prema njemu izvršena diskriminacija. Tužbom se može zahtjevati zabrana izvršenja, daljeg vršenja, odnosno zabrane ponavljanja radnje diskriminacije, ili izvršenje radnje kojom se uklanja posljedica diskriminatornog postupanja, ili naknada materijalne i nematerijalne štete za invalidne osobe žrtve rodne i spolne diskriminacije.

Evropski sud u svojoj praksi utvrdio kriterije koji moraju biti ispunjeni da bi se pritvor mentalno oboljelog lica smatrao kao pritvor koji nije „proizvoljan“, tj. da bi bio ispunjen zahtjev „zakonitosti“ u smislu člana 5. stav 1.e. Evropske konvencije. „Duševna poremećenost“ mora biti, osim u hitnim slučajevima, pouzdano utvrđena pred nadležnim domaćim organom, na osnovu objektivne medicinske ekspertize i ona mora biti takve vrste ili stepena da opravdava prisilno zatvaranje takvog lica. Pritvor osoba sa „duševnom poremećenosti“ smije trajati samo onoliko koliko traje medicinski poremećaj, odnosno određena jačina tog poremećaja, a u slučajevima u kojima je pritvor potencijalno neograničen moraju se vršiti povremene revizije pred „sudom“ koji ima ovlaštenja da naredi i otpuštanje, dok pritvor mora biti u bolnici, klinici ili drugoj odgovarajućoj ustanovi koja ima takva ovlaštenja da lica drži u pritvoru. Zakonom o zaštiti lica sa duševnim smetnjama («Službene novine FBiH» br. 37/01, 40/02 i 52/11) i Zakonom o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima («Službeni Glasnik Republike Srpske, broj 46/04) utvrđeni su način organizovanja i provođenja zaštite, te pretpostavke za primjenu mjera i postupanje prema osobama sa duševnim smetnjama, a o prisilnom smještaju punoljetnih osoba sa duševnim smetnjama bez njihova pristanka, ili djece i maloljetnih osoba sa duševnim smetnjama, kao i osoba lišenih poslovne sposobnosti bez pristanka njihovih

zakonskih zastupnika odlučuje sud u vanparničnom postupku i vrijeme ovog zadržavanja ne može biti duže od šest mjeseci. Sud može odrediti produženje u intervalima koji nisu duži od šest mjeseci. Ustavni sudom Bosne i Hercegovine ukazuju na propuštanje postupanja u skladu sa navedenim zakonima u predmetu broj AP 3508/11, a ovom odlukom Ustavnog suda Bosne i Hercegovine utvrđena je povreda člana II/3.d) Ustava Bosne i Hercegovine i člana 5. stav 1.e. i stav 4. Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Anonimiziranje svjedoka ispitivanje je svjedoka uz sakrivanje njihovih identiteta. Potpuno ili djelimično skrivanje identiteta "osjetljivih" ili "ugroženih" svjedoka u okviru krivičnog postupka najvažnija je mjera zaštite ovih svjedoka. Iako ispitivanje svjedoka uz primjenu mjera iz kojih proizilazi zaštita identiteta osjetljivog svjedoka može od odbrane biti tretirana kao ugrožavanje načela neposrednosti pri sudskoj ocjeni dokaza anonimnost svjedoka sa uspjehom ograničava pravo odbrane da ispita svjedoke optužbe i zahtjeve da se prisutnost ovog svjedoka osigura radi ispitivanja odbrane. Tužiteljstvo i sud mogu provoditi zaštitu identiteta svjedoka i kroz suđenje u odsutnosti optuženika, čitanje iskaza svjedoka, zaštitu podataka o svjedoku/identitetu, a može mu se i promijeniti identitet (posebne mjere zaštite svjedoka).

Prava invalidnih osoba kao svjedoka:

1. pravo na zaštitu dostojanstva, ugleda i časti,
2. zaštita privatnosti - zbog čega je u slučajevima seksualnih delikata neophodno isključenje javnosti s glavne rasprave.,
3. pravo svjedoka da ne odgovara na neka pitanja u svim fazama postupka.
4. Svjedok treba znati da svjedočenje obuhvata dva različita zadatka koji se mogu staviti pred svjedoka:
 - A. Verbalni opis događaja i počinitelja,
 - B. Prepoznavanje počinitelja (lica).

Kultura silovanja podcjenjuje ženinu sigurnost i sposobnost da bude nezavisna³⁷. Ponašanja povezana s kulturom silovanja jesu okrivljavanje žrtava, seksualna objektivizacija te trivijalizacija silovanja. Žene često stavljaju silovanje na vrh svojih strahova, navodi Kears (2010, prema Gordon i Riger, 1991). Davis (1994) smatra da je kultura seksistička; jezik, institucije, umjetnost, književnost, popularna kultura manifestiraju mušku superiornost. Seksualna objektivizacija također pridonosi psihološkoj opresiji zbog tretiranja žena kao seksualnih objekata, što smo detaljnije objasnili u posebnom potpoglavlju o seksualnoj objektivizaciji žena. Prilikom prijavljivanja kaznenog djela, žrtve bi od policije trebale dobiti pisanu potvrdu svoje prijave u kojoj se navode osnovni podatci o kaznenom djelu, poput vrste kaznenog djela, vremena i mjesta počinjenja te štete ili povrede prouzročene kaznenim djelom. Navedena bi potvrda trebala uključivati broj predmeta te vrijeme i mjesto prijavljivanja kaznenog djela kako bi mogla poslužiti kao dokaz da je kazneno djelo prijavljeno, na primjer u odnosu na zahtjeve iz osiguranja.

Seksualni prestupi sa djecom različito su tretirani od strane vlastodržaca kroz istoriju, od tolerancije i nekažnjavanja do stroge zabrane i kažnjavanja, tako da su u staroj Grčkoj djeca robinje i robovi „uzimani“ za seksualna zadovoljstva bez ikakve osude i kažnjavanja dok je danas u XI stoljeću prema Lanzarotovoju i Istambulskoj konvenciji zabranjen svaki oblik seksualnog uznemiravanja i seksualne zloupotrebe djece. Nasuprot ove osude i zabrane seksualnog nasilja nad djecom Dijagnostički statistički priručnik za mentalne poremećaje DSM-5 redefinisao je pedofiliju kao seksualnu orijentaciju, umjesto parafilijčkog poremećaja, što znači da je normalno maštati o seksu sa djecom, dok je slijeđenje ovakvog seksualnog nagona poremećaj i kažnjivo krivično djelo. Nažalost, upravo zbog ovog odnosa i stava psihologa prema pedofiliji gledanje i posjedovanje dječije pornografije bilo bi normalno, a time i nekažnjivo ponašanje, što je suprotno od svega za što se zalaže Lanzarotova i Istambulska konvencija, ali i niz evropskih pravnih dokumenata koji nalažu posebnu zaštitu djece od seksualnog nasilja. Ako uvažavamo rezultate naučnih studije u SAD koje pokazuju da je između 38 i 45 odsto populacije do svoje 18. godine doživjelo seksualno zlostavljanje, od čega je nekontaktno zlostavljanje djece zastupljeno u postotku od 54 do 62 odsto (Briere, 1996), očigledno je da je većina seksualnog zlostavljanja mladih smještena u sferi modernih tehnologija i komunikacija ili da je riječ o dječijoj pornografiji i seksualnom uznemiravanju putem interneta i teleoperatera. Pri tome, u pristupu žrtvi pedofili se dijele na one koji prave psihološki pritisak na dijete i oni koji koriste fizičku silu da bi djecu primorali na seksualni odnos, što potvrđuje i Mayer (1983, 1985) kada zaključuje da dinamika moći, uključujući i kontrolu i dominaciju, koja je najvažnija u psihologiji pedofila. Finkelhor, Hotaling,

³⁷ Ann Burnett , Jody L. Mattern, Liliana L. Herakova , David H. Kahl Jr, Cloy Tobola & Susan E. Bornsen, Communicating/Muting Date Rape: A Co-Cultural Theoretical Analysis of Communication Factors Related to Rape Culture on a College Campus, Pages 465-485 | Published online: 09 Oct 2009, Journal of Applied Communication Research, Volume 37, 2009 - Issue 4.

Lewis i Smith (1990) tvrde da su u 90 odsto slučajeva seksualnog zlostavljanja počinitelji muškarci, u 70 do 90 odsto slučajeva to su osobe bliske i poznate djeci. Pored toga, seksualne nasilnike možemo razlikovati i prema odabiru žrtve prema znanju o seksualnosti i posljedicama seksualnog čina, što znači da je mlađe djetete manje sposobno da shvati seksualni čin i njegove posljedice, što potvrđuje i statistika otkrivenih slučajeva koja ukazuje da je najranjivija dob za zlostavljanje između 7. i 13. godine i za dječake i za djevojčice, a nisu rijetki ni slučajevi seksualnog zlostavljanja sasvim male djece ili beba (Finkelhor & Baron, 1986).

Odnos djeteta prema seksualnom nasilju ovisan je od reakcije roditelja, ali i od uzrasta djeteta, jer će posljedice istog biti više izražene i teže u pubertetu, ili ako je žrtva sa počniocem bila bliža i ako je zlostavljanje duže trajalo. Pri tome, djetete da bi preživjelo zlostavljanje i nastavilo da funkcioniše nastoji pronaći različite načine suočavanja sa zlostavljanjem, koje nazivamo mehanizmima odbrane, od negiranja ili minimiziranja zlostavljanja i disocijacije do potiskivanja/zaboravljanja uz upotrebu driga, alkohola ili hrane, kao najboljih načina odbrane, koji na žalost ne otklanjaju štetne posljedice. Seksualna iskustva uvijek kod djece izazivaju štetne posljedice po njihov razvoj, bez obzira u kakvom se psihofizičkom stanju djetete nalazi i kakvi su individualni i sredinski kapaciteti na raspolaganju djetetu radi prevladavanja tog iskustva.

2. ISTRAGE I PROCESUIRANJA SLUČAJEVA HOMOFBIJE I KSENOFOBIJE

Rodne razlike u različitim aspektima društvenog života uvažavaju se kao produkt rodnih modela ponašanja i kao pokazatelji nejednakih šansi i neravnopravnog položaja jednog pola, ali su najbolji pokazatelj razvoja demokratije i našeg društva. U društvenom odnosu polova dominira stav da patrijarhalni sistem vrednosti prirodne razlike između žena i muškaraca instrumentalizuje u korist reprodukcije društvene nejednakosti polova prema običajnom pravu Roma, dok se viktimizacija Roma u kontekstu rodnog i spolnog zlostavljanja i nasilja u Bosni i Hercegovini prepoznaje kroz: nasilje u porodici (posebno prisilni brakovi - prodaja nevjeste običajno pravo), seksualno uznemiravanje i trgovinu ljudima radi vršenja prostitucije. Posebno teško je nasilje nad lezbejkama ili nad LGBT pravima Roma (lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih osoba) kroz ne postojanja osude diskriminacije i nasilja ove vrste.

Statistički pokazatelji o rodno i spolno zasnovanom nasilju (i posebno seksualnom nasilju) u Bosni i Hercegovini ukazuju da su Romi najčešće žrtve sljedećih krivičnih djela: **Izazivanje nacionalne, vjerske i rasne netrpeljivosti i mržnje** (čl.163 KZFBiH i čl. 27 u vezi sa čl. 4. stav d. "**seksualno uznemiravanje**" Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini), nasilja u porodici / prisilni brakovi, dječije prostitucije / nasilje u porodici, prosjačenja, i trgovine ljudima radi seksualne i radne eksploatacije, kao i radi prodaje ljudskih organa (prema izvještajima državnih organa za posljednjih 5 (pet) godina većina žrtava su maloljetnice, Romkinje, državljanke Bosne i Hercegovine). Tužiocima su obavezni poštovati rokove u toku krivičnog postupka, uz dužno poštovanje pravila o prioritetima u rješavanju predmeta, a to su svakako diskriminacije po osnovu spola i roda manjinskih naroda u Bosni i Hercegovini (hitnost u postupanju). Svaki građanin ima pravo i obavezu prijaviti izvršenje krivičnog djela ukoliko ima saznanja o njemu. Kada u policijsku stanicu uđe maloljetnik (sam ili sa svojim roditeljem, starateljem, usvojiteljem ili nekom drugom osobom), koji hoće da prijavi da je bio žrtva porodičnog nasilja, dežurna ovlaštena službena osoba treba odmah da pozove inspektore koji su obučeni i zaduženi za postupanje s maloljetnicima (mogu da pozovu i druge inspektore da prisustvuju razgovoru), a ako to nije moguće ili se procijeni da njihovo prisustvo nije u interesu djeteta ili istrage, mora biti prisutan predstavnik centra za socijalni rad (CSR). Ukoliko centar ne može odmah da pošalje predstavnika, razgovoru mora prisustvovati neka druga osoba koja je stručna za rad s maloljetnicima, a nije zaposlena u policiji i nije umiješana u događaj (npr. školski psiholog ili pedagog). U toku istrage treba prikupiti što više dokaza koji će tužilaštvu omogućiti dokazivanje postojanja i izvršenja krivičnog djela. Naime, česte su presude kojima sud optuženog oglašava krivim, a oštećenog u cijelosti upućuje sa imovinskopравnim zahtjevom na parnični postupak, u skladu sa članom 212. stav 3. ZKP FBiH koja određuju upućivanje oštećenog sa imovinskopравnim zahtjevom na parnični postupak samo ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za djelimično presuđenje. Zaključujemo da isto ne samo da predstavlja sekundarnu viktimizaciju žrtava nasilja u porodici, već je i nepravedno postupanje sprem žrtava, radi čega je za pravilno odmjeravanje kazne nužno utvrditi (izvođenjem i ocjenom različitih dokaza – iskaza svjedoka, vještaka ili ispravama) obim štete odnosno stepen povrede koju je pretrpio oštećeni/žrtva.

Zakoni o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine propisuju da svjedočenje mogu odbiti bračni i vanbračni drug osumnjičenog, srodnik po krvi u prvoj liniji, srodnici u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno i srodnici po tazbini do drugog stepena, usvojenik i usvojitelj osumnjičenog, odnosno optuženog, zbog čega je Sud dužan upozoriti svjedoka na ovo njegovo pravo, i o tome sačiniti zapisnik, jer ukoliko to propusti sud na takvom iskazu ne

može zasnivati sudsku odluku. Upravo zbog toga sve ove istrage trebaju biti zasnovane na materijalnim dokazima, a ne na izjavama žrtava i svjedoka, jer žrtva može odustati od svjedočenja ali kod djela internacionalnog organiziranog kriminala i drugim djelima za koja je propisan progon po službenoj dužnosti krivični postupak treba biti nastavljen i okončan sa uspjehom i bez aktivnog učešća žrtve - svjedoka ili nekog drugog svjedoka, koji je u međuvremenu odustao od svjedočenja iz "opravdanih razloga". Podaci vezani za mjere zaštite svjedoka do kojih dođe lice na službenoj dužnosti u toku obavljanja dužnosti vezanih za mjere zaštite svjedoka, predstavljaju službenu tajnu. Sudu je data obaveza da usvoji poslovnik o radu kojim će obezbijediti sprovođenje odgovarajućih mjera zaštite (procesne i vanprocesne) svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

Osnovu homofobičnog nasilja čine upravo negativni stavovi i predrasude o homoseksualnosti biseksualnosti, transeksualnosti, interseksualnosti, transrodnosti ili queer osobama. Ove osobe imaju pravo na uživanje spolnih prava koja trebaju biti garantirana Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, ali je ovim Zakonom garantirana samo ograničena pravna zaštita žrtava spolnozanosovanog nasilja. Pristup seksualnom i reproduktivnom zdravlju utemeljen na ljudskim pravima podrazumijeva promoviranje zaštite, osnaživanja i ravnopravnosti svih ljudi, u svim aspektima njihova seksualnog života u skladu sa zaključcima donesenim na Međunarodnoj konferenciji o populaciji i razvoju (ICPD, 1994), a potvrđen je i u Pekinškoj platformi (1995) i dio je rezolucije Europske unije (Europska strategija za promociju seksualnih i reproduktivnih prava i zdravlja iz 2004. godine, Rezolucija 1399). Kulturne norme i vjerski zakoni često mogu biti diskriminatorni i koriste se da bi ograničili i uskratili prava drugima/drugačijima, a pitanja spolnih prava smatraju kontroverznim nalazeći opravdanje u kulturi i religiji, ali vjersko i običajno pravo ne mogu derogirati pozitivne propise, a državni službenici i njihov odnos prema ovoj problematici značajno bi uticali na društvene promjene.

„Spolna orijentacija“ žrtve ili ostalih učesnika u krivičnom postupku treba biti službena tajna, što znači da lični podaci ne mogu biti korišteni protivno svrsi predviđenoj Zakonom o policiji i drugim propisima kojima se uređuje zaštita ličnih podataka. Policija će licu o kome se vode lični podaci pružiti obaveštenje o tome u roku od 60 dana od dana prijema zahtjeva tog lica, izuzev obaveštenja o podacima koje je to lice o sebi dalo na osnovu zakona. Policija može rješenjem odbiti davanje ovih podataka ako bi to ugrozilo izvršenje njenog zadatka, a pojedinačnim procjenama trebalo bi kroz izradu viktimološkog profila uzeti u obzir osobne karakteristike žrtve poput njezine dobi, spola i spolnog identiteta ili izražavanja, zdravlja, invalidnosti, boravišnog statusa, poteškoća u komunikaciji, odnosa s počiniteljem ili ovisnosti o njemu, te prethodnog iskustva s krivičnim djelom. Pored toga, izvještaji o spolno zasnovanom zlostavljanju i nasilju treba da obuhvate vrstu ili prirodu i okolnosti krivičnog djela, na primjer **radi li se krivičnom djelu iz mržnje, ili krivičnom djelu počinjenom s diskriminatornim motivom, spolno nasilju, nasilju u bliskom odnosu,** i da li je počinitelj bio u nadređenom položaju, što je uvijek ako ne i teže krivično djelo, tada je sigurno „otežavajuća okolnost“ pri izvršenju nekog od propisanih krivičnih djela.

Nasilje usmjereno protiv osobe zbog njezinog spola, spolnog identiteta ili spolnog izražavanja ili koje nerazmjerno više pogađa osobe određenog spola smatra se rodno uvjetovanim nasiljem. Spolno nasilje može imati za posljedicu tjelesnu, spolnu, emocionalnu ili psihičku štetu ili ekonomski gubitak za žrtvu. Rodno i spolno uvjetovano nasilje smatra se oblikom diskriminacije i povredom osnovnih sloboda žrtve, i uključuje nasilje u bliskim odnosima, spolno nasilje (uključujući silovanje, spolno zlostavljanje i uznemiravanje), ali nekada spolno uznemiravanje može prerasti i u **„izazivanje nacionalne, vjerske i rasne netrpeljivosti“**, dok spolno nasilje može biti **„zločin iz mržnje“**!!!

Zakon o ravnopravnosti spolova predviđa da su oba spola ravnopravna (član 2, stav 1) i zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i spolne orijentacije (član 2, stav 3). Pored toga, Zakon o ravnopravnosti spolova diskriminaciju definiše na sljedeći način: 'Spolna diskriminacija predstavlja svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili privilegiranje zasnovano na spolu, koje za cilj, ili rezultat ima negiranje ili otežavanje priznanja, uživanja ili ostvarivanja ljudskih prava i sloboda u svim sferama društva pod jednakim uvjetima.' Diskriminacija može biti direktna ili indirektna. Direktna diskriminacija je svaka situacija u kojoj je neka osoba bila tretirana, tretira se, ili može biti tretirana nepovoljnije u odnosu na drugu osobu, u istoj ili sličnoj situaciji, a na osnovu spola. Indirektna diskriminacija je svaka situacija u kojoj neka prividno neutralna pravna norma, kriterij ili praksa, koja je jednaka za sve, dovede u posebno nepovoljan položaj osobe jednog spola u poređenju sa osobama drugog spola. U skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova, i Zakonom o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini grantirana je sudska zaštita ovih žrtava spolnog zlostavljanja i nasilja. Zakon o ravnopravnosti spolova definiše **nasilje na osnovu spola** kao bilo koje djelo koje nanosi fizičku, mentalnu, seksualnu ili ekonomsku štetu ili patnju, kao i prijetnje takvim djelima koje ozbiljno sputavaju osobe da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti spolova, u javnoj i privatnoj sferi života, uključujući i trgovinu ljudima radi prisilnog rada, svako ograničenje ili proizvoljno

lišenje slobode; dok je **spolno uznemiravanje** svaka situacija u kojoj dođe do neželjenog ponašanja u vezi sa spolom, a koje ima za cilj i rezultat nanošenje štete dignitetu osobe ili stvaranju zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijeteće ili slične situacije. Za razliku ovih oblika nasilja, **seksualno uznemiravanje po osnovu spola** svako je ponašanje koje bilo kojim verbalnim, neverbalnim, fizičkim ili psihičkim djelovanjem seksualne prirode za cilj ili rezultat ima nanošenje štete dignitetu osobe ili stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijeteće ili slične situacije koje je motivirano pripadnošću suprotnom spolu ili različitom seksualnom orijentacijom. Slučajevi diskriminacije ili kršenja prava na osnovi spola, spolne orijentacije, bračnog ili porodičnog statusa mogu se prijaviti Uredu ombudsmena Bosne i Hercegovine, putem internetskog obrasca za pritužbu. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini propisuje novčane kazne pravnim i fizičkim osobama koje diskriminiraju druge osobe po svim navedenim karakteristikama. Isto tako, Zakon o javnom redu i miru, i neki drugi zakoni, sadrže neke odredbe pod kojima bi se moglo prijaviti ulično uznemiravanje, s tim da će počinitelj biti osuđen na kaznu zatvora od 30 dana ili novčanu kaznu ukoliko na drzak i nepristojan način vrijeđa građane ili narušava njihov mir, kao i za vrijeđanje ili omalovažavanje moralnih osjećaja građana na javnom mjestu. Navedene kazne preblage su i ne predstavljaju adekvatnu satisfakciju za članove LGBTTIQ zajednice, jer se ovim djelima narušava njihovo dostojanstvo, zbog čega svaki put treba nastojati navedenu prijavu tretirati kao povredu prava čovjeka i građanina prema Ustavu i Krivičnim zakonima Bosne i Hercegovine. Prema članu 20. Zakona o avnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini svi državni i javni organi vlasti dužni su da kroz svoje djelovanje osiguraju ravnopravnost spolova. Zabrana diskriminacije po osnovu spola (direktna i indirektna) definirana je članom 16. Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, a sudska zaštita garantirana članom 23. stavom 1. Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, dok je stavom (2) ovog člana garantirana nakanda štete za žrtve spolne diskriminacije.

3. SEKUNADRNA VIKTIMIZACIJA ŽRTAVA SEKSUALNOG NASILJA PREDSTAVLJENA KROZ POGREŠNO POSTUPANJE POLICIJE U SLUČAJEVIMA RODNOZASNOVANOG I SEKSUALNOG NASILJA – ODGOVORNOST POLICAJCA, TUŽITELJA I SUDIJE

Najčešći oblik sekundarne viktimizacije žrtava događa se kroz „okrivljivanje žrtve“ (victim blaming), ali i kroz trivijaliziranje rodno i spolno uvjetovanog uličnog uznemiravanja, te ostalih oblika rodno i spolno uvjetovanog nasilja. Materijalna i nematerijalna (moralna) šteta koju žrtva trpi najčešće zbog neadekvatne reakcije socijalne sredine (porodice, policije, pravosudnih tijela i organa, na radnom mjestu, u sredstvima javnog informisanja) posljedice su kako primarne, tako i sekundarne viktimizacije. Prema tome jasno je da do sekundarne viktimizacije žrtava dolazi usljed višestrukog ponavljanja ili opisivanja zločina usljed: neprofesionalnog postupanja prilikom uzimanja izjave od žrtve-svjedoka u toku policijske obrade, pogrešnog (nesavjesnog i protivzakonitog) tretmana žrtava od strane tužilaštava, pogrešnog (nesavjesnog i protivzakonitog) tretmana žrtava od strane suda, pregleda žrtve u zdravstvenim ustanovama, boravka u sigurnim kućama i sl.

Neke aspekte neetičkog ponašanja predstavljaju brutalnost, upotreba ne potrebne sile, fizičko i psihičko nasilje, rasne predrasude, primanje poklona, posebnih usluga i privilegija, te novca radi protivzakonitog postupanja, lažno ili pristrasno svjedočenje, namjensko laganje, ili nepošteno svjedočenje u svrhu prikazivanja nečeg tačnim ili netačnim, kršenje građanskih prava, pogrešno hapšenje, nelegalni pretres, odstupanje od toka postupka, svjesno i voljno neljubazno ponašanje, blasfemija. tendencija neefikasnosti, nepostojanje volje za promjenom neefikasne prakse i primjene standarda službe, otkrivanje povjerljivih informacija, kršenje obećanja, oskrnavljenje tajne, kao i neovlašćene diskusije i informacije za medije. Sve navedene načine sekundarne viktimizacije žrtava neophodno je propisati i za njih predvijeti stroge kazne u Pravilnicima o disciplinskoj odgovornosti policije, tužitelja i sudija, i posebno kroz Protokole o postupanju sa žrtvama seksualnog nasilja.

Prema Direktivama Evropske Unije države članice službenicima doći u kontakt sa žrtvama (policijski službenici i pravosudno osoblje) osiguravaju opće i specijalističko osposobljavanje do razine koja je prikladna za njihov kontakt sa žrtvama radi podizanja njihove svijesti o potrebama žrtava te kako bi im se omogućilo postupanje sa žrtvama na nepristran, obziran i stručan način. Ne dovodeći u pitanje sudsku neovisnost i razlike u organizaciji pravosuđa, poštovanje evropskih pravnih normativa i standarda nalaže njihovo poznavanje, a time i osposobljavanje sudaca i tužitelja, kao i svih drugih uključenih u krivičnom postupku, radi podizanja svijesti sudaca i tužitelja o potrebama žrtava. Poštujući neovisnost pravne struke, država treba nastojati da onima koji pružaju podršku žrtvama omogućiti dobijanje odgovarajućeg osposobljavanja do razine prikladne za njihov kontakt sa žrtvama uz poštovanje stručnih standarda radi osiguravanja da se takve usluge pružaju na nepristran, obziran i stručan način. U skladu s pripadajućim dužnostima te prirodom i razinom kontakta državnih službenika sa žrtvama, osposobljavanje treba da

ima za cilj da omogući prepoznavanje žrtava i postupanja prema njima na obziran, stručan i nediskriminirajući način. Postupanje i odnos sudija i tužitelja prema žrtvama rodno i spolno zasnovanog nasilja, kao i seksualnog nasilja, treba biti primjer ostalim građanima kroz „nultu toleranciju diskriminacije“ u svim oblicima i sferama društvenog djelovanja. U ovom smislu, **elita** bi se shvatala kao društvena kategorija koja je nosilac vrednosti, tako da bi daroviti bili elita po sposobnostima, a ne po položaju, moći, funkciji (Đorđević, B., Gojkov, G., Stojanović, A., 2009: 144). Ako smo društvo koje ne želi jednokost u pravima, i ako smo tolerantni na različite oblike diskriminacije “drugih i drugačijih” tada nismo dostigli nivo razvoja i kulture tj. “zaostali smo” u društvenom razvoju i ne želimo vladavinu prava i razvoj demokratije. U tom smislu jasno je da ideal vladavine prava (pravne države) i nije toliko pravni, koliko politički fenomen, što znači da su za naš razvoj i vladavinu prava u Bosni i Hercegovini najodgovorniji političari i državni službenici od čijeg ličnog i profesionalnog morala, ali takođe i tradicije, iskustva, i mentaliteta, ovisi nivo opšte i političke kulturu, kao i tolerantnost na nepravdu i različite oblike diskriminacije, koja je kod nas već u nekim segmentima društvenog života dosegla stadij segregacije.

4. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Osnov za zaštitu žrtava svjedoka, žrtava „svjedoka pod prijetnjom“ i „ugroženih svjedoka“, nalazi se u sljedećim međunarodnim dokumentima: Preporuka Rec (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog zakona i postupka, Preporuka Rec (87) 21 o pomoći žrtvi i prevenciji viktimizacije, Preporuka Rec (85) o porodičnom nasilju, Preporuka rec (2001) o temeljnim načelima borbe protiv organiziranog kriminala, Okvirna odluka Vijeća o statusu žrtava u krivičnim postupcima (2001), Preporuka Rec (2005) Odbora ministara državama članicama o zaštiti svjedoka i osoba koje sarađuju sa pravosuđem, Preporuka R (91) koja se odnosi na seksualno iskorištavanje, pornografiju i prostituciju kao i trgovinu djecom i maloljetnim osobama, i odredbe Preporuke Rec (97) 13 Odbora ministara državama članicama u vezi sa zastrašivanjem svjedoka i pravima odbrane. U vezi sa ovim dokumentima zaštita svjedoka definirana je bosanskohercegovačkom zakonodavstvu kroz krivična djela "sprječavanja dokazivanja", "otkrivanje identiteta zaštićenog svjedoka", "povreda tajnosti postupka", kao i Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka Bosne i Hercegovine, a neke od hitnih mjera zaštite žrtava propisane se i Zakonima o krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini.

U oktobru 2012, Evropski parlament i Savet EU su usvojili Direktivu 2012/29/EU o minimalnim standardima prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela, koja je u državama članicama EU primenjiva na sve žrtve krivičnih dela. Evropska komisija će, na osnovu samog Ugovora o funkcionisanju EU, moći da pokrene procedure za utvrđivanje prekršaja protiv bilo koje države članice za koju smatra da, delimično ili u potpunosti, krši odredbe Direktive. S tim u vezi, posebnu važnost imaju i Osnovni principi i smernice prava na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava, dokument Ujedinjenih nacija koji naglašava nekoliko formi prava na reparaciju (uključujući restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju, satisfakciju i garancije neponavljanja), te ustanovljava da ono ne zavisi od toga da li je konkretan počinitelj osuđen, da postoji nezavisno i odvojeno od samog krivičnog postupka, i da ni na koji način ne može biti ograničeno ili uskraćeno odlukom tužilaštva da obustavi ili ne pokrene krivični postupak za neko konkretno delo.

Vladavina prava nesumnjivo predstavlja ključnu vrijednost na kojoj se temelji unutrašnji, i ustavni, poredak skoro svih zemalja u svijetu. Začetak ideje o vladavini prava vezuje se za Englesku revoluciju i njene pravno-političke dokumente, naročito za “Bill of Rights” iz 1689. godine. Međutim, vladavina prava svodi se na idealnu sferu važnja, jer funkcioniše samo ako zakonodavac želi da se samoobaveže pravom, dok je bez te društvene odgovornosti ona samo meta-pravno načelo i politički ideal. Pravo mora biti javno, konzistentno, jasno i prihvaćeno od većine naroda, kako to i nalaže doktrina pravne države, ali i doktrina vladavine prava, sa jasno izraženim individualističkim pristupom (odbrana pojedinca od državne samovolje), a ako sudimo prema pravima i zaštiti žrtava u Bosni i Hercegovini, očigldno je da je “vladavina prava” ideal, a ne stvarno stanje. Pravo je „sluškinja pravde“, dok je pravičnost formirani osjećaj (individualni i društveni) u vezi sa određenjem prema dobru i zlu. Pravičnost se javlja kada sistem dobro funkcioniše. Ako je pravda sreća, onda je pravedan društveni poredak nemoguć sve dok pravda znači individualnu sreću. U skladu s tim, a radi uspostave vladavine prava u Bosni i Hercegovini žrtvi se mora osigurati pomoć, podrška i zaštita u skladu sa najvećim pravnim normativima i standardima. Nesavjesnost, neznanje i nepotpuna primjena zakona zbog korupcije i političkih pritisaka predstavljaju „zloupotrebu prava“ od strane onih koji su odgovorni za „vladavinu prava“, **zbog čega trebaju biti strogo kažnjeni, i udaljeni iz državnih i javnih službi Bosne i Hercegovine.**

Nezavisnost pravosuđa je preduslov za vladavinu prava i osnovna garancija pravednog suđenja. Sudijama su „povjerene najvažnije odluke o životu, slobodi, pravima, dužnostima i imovini građana“ (navodi iz osnovnih

principa UN-a, ponovljeni u Pekinškoj deklaraciji; i članovima 5 i 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima). Konvenciju Ujedinjenih Nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunski Protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i decomp (2001) i Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2009), kao i nedavno potpisivanje (još uvek nema ratifikacije) Konvencije Saveta Evrope o pravu na kompenzaciju žrtava dela sa elementima nasilja (2010) upućuju na neophodnost kreiranja efikasnog mehanizma za ostvarivanje prava na kompenzaciju. Krivično-pravni sistem ima značajnu ulogu u očuvanju vladavine prava, a u tom sistemu uloga tužilaštva, kao javne institucije, ima odlučujući značaj u otkrivanju i krivičnom progonu počinitelja krivičnih djela. Poštovanje ljudskih prava i osiguranje vladavine prava, nužno pretpostavlja postojanje nezavisnog i nepristrasnog tužilaštva, dok je prema 12. UN smjernici naloženo: „Tužioci moraju saglasno zakonu obavljati svoje dužnosti pravično, dosljedno i efikasno, poštovati i štiti ljudsko dostojanstvo, te podržavati zaštitu ljudskih prava, osiguravajući na taj način zakonitost postupka i pravilno funkcioniranje krivičnog pravosuđa „ **Posebna obaveza za tužitelje proizilaze iz 16. Smjernice UN-a prema kojoj:** „Tužioci moraju posebnu pažnju obratiti na slučajeve kršenja ljudskih prava i to u smislu provođenja istrage i dokazivanja takvih slučajeva.

Sudska nezavisnost je pokazatelj vladavine prava u pravno uređenim demokratskim zemljama, dok je za ocjenu dostignutog stepena nezavisnosti od posebnog značaja pitanje da li se radi o proklamovanoj nezavisnosti ili stvarnoj nezavisnosti pravosudnih organa. Pri tome, nepristrasnost se može definisati kao odsustvo predrasuda, animoziteta ili simpatija prema jednoj od stranaka u postupku, zbog čega i Bangalorska načela ponašanja sudija pominju nepristrasnost kao temeljnu vrijednost. Međunarodni dokumenti o nezavisnosti sudija značajnu pažnju posvećuju pitanju odgovornosti sudija, a ona je uvijek u vezi sa vršenjem sudijske dužnosti ili disciplinska odgovornost. Osnovna načela Ujedinjenih Naroda sadrže brojne odredbe o disciplinskom postupku i razrješenju sudija, pa tako načelo broj 17. navodi: «Optužba ili prigovor protiv sudije zbog obavljanja profesionalne dužnosti moraju biti razmotreni u kratkom roku uz poštovanje propisane procedure. Sudija ima pravo na pravično suđenje. Razmatranje žalbe u početnom stadiju neće biti otvoreno za javnost osim ako sam sudija ne zatraži drugačije.», zatim «Sudija se može razriješiti ili udaljiti s dužnosti samo zbog nesposobnosti da obavlja svoju dužnost ili zbog ponašanja koje ga čini nedostojnim obavljanja te dužnosti...», a neizvršavanje dužnosti izričito mora biti definisanih zakonom, kojim treba definirati i primjenu sankcije³⁸.

Moral i profesionalna etika državnih službenika u pravosudnim organima temelj su vladavine prava.

LITERATURA

- [1] Adrian Thomas, (2000), Stability of Tringo's Hierarchy of Preference toward Disability Groups: 30 Years Later, First Published June 1, 2000 Research Article dostupno na <https://doi.org/10.2466/pr0.2000.86.3c.1155>., preuzeto 6.2.2019. godine.
- [2] Ann Burnett , Jody L. Mattern, Liliana L. Herakova , David H. Kahl Jr, Cloy Tobola & Susan E. Bornsen, Communicating/Muting Date Rape: A Co-Cultural Theoretical Analysis of Communication Factors Related to Rape Culture on a College Campus, Pages 465-485 | Published online: 09 Oct 2009, Journal of Applied Communication Research, Volume 37, 2009 - Issue 4.
- [3] Briere J. (1996). Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC) professional manual. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources. Nilsson D, Wadsby M, Svedin CG. (2008). The psychometric properties of the Trauma Symptom Checklist for Children (TSCC) in a sample of Swedish children. Child Abuse & Neglect, 32, 627-36.
- [4] Đorđević, B., Gojkov, G., Stojanović, A., Sistem vrednosti potencijalne društvene elite, Zbornik rezimea sa međunarodnog naučnog skupa »Daroviti i društvena elita«, 15 Okrugli sto; organizatori: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača »Mihailo Palov« - Vršac i Univerzitet »Aurel Vajku« - Arad, Rumunija. 10. juli 2009. CIP 159.928-053.5(082) ISBN 978-86-7372-108-8 COBISS.SR-ID 240183815

³⁸ Zakon o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 25/04), koji je stupio na snagu 1.6.2004. godine, Zakon o izmjenama Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH, broj 93/05), koji je stupio na snagu 7.1.2006. godine i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH, broj 15/08) proglašenog Odlukom Visokog predstavnika od 15.6.2007. godine („Službeni glasnik BiH, broj 48/07), koji je stupio na snagu 3.7.2007. godine. Zakon o VSTV i Poslovnik o radu VSTV-a).

-
- [5] Finkelhor, D., Hammer, H., & Sedlak, A. J. (2008). Sexually assaulted children: National estimates and characteristics (NCJ 214383). Retrieved from the National Criminal Justice Reference Service: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/214383.pdf>
- [6] Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I. A., & Smith, C. (1990). Sexual abuse in a national survey of adult men and women: Prevalence, characteristics and risk factors. *Child Abuse & Neglect*, 14, 19-28. doi:10.1016/0145-2134(90)90077-7
- [7] Finkelhor, D., Turner, H., Ormrod, R., Hamby, S., & Kracke, K. (2009). Children's exposure to violence: A comprehensive national survey (NCJ 227744). Retrieved from the National Criminal Justice Reference Service: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/227744.pdf>
- [8] John L. Tringo, Ph.D. (1970), The Hierarchy of Preference Toward Disability Groups, First Published October 1, 1970. Research Article dostupno na <https://doi.org/10.1177/002246697000400306>,
- [9] preuzeto 6.2.2019.
- [10] Mark H. Davis Snippet view - 1994. Empathy: A Social Psychological Approach Mark H. Davis Snippet view - 1994.
- [11] Mia Popić Snežana Antičević, Stigmatizacija osoba sa duševnim poremećajima i intelektualnim teškoćama, TEMIDA, Časopis Viktimološkog društva Republike Srbije, Beograd., str. 43-56.
- [12] Mayer, R. E. (1983). Can you repeat that? Qualitative effects of repetition and advance organizers on learning from science prose. *Journal of Educational Psychology*, 75, 40-49.
- [13] Putnam, F. W. (2003). Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42, 269-278. doi:10.1097/00004583-200303000-00006
- [14] Sedlak, A. J., & Broadhurst, D. D. (1996). Executive summary of the third national incidence study of child abuse and neglect. Retrieved from the U.S. Department of Health & Human Services, Administration for Children & Families: <http://www.childwelfare.gov/pubs/statsinfo/nis3.cfm>
- [15] Snyder, H. N. (2000). Sexual assault of young children as reported to law enforcement: Victim, incident, and offender characteristics (NCJ 182990). Retrieved from the U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics: <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/saycrle.pdf>
- [16] Zoran Stojanović, (2015) KRIVIČNO PRAVO I DUŠEVNA BOLEST, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Republika Srbija, Beograd.
- [17] Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama ("Službene novine Federacije BiH", br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13)
- [18] Zakonom o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima ("Službeni Glasnik Republike Srpske, broj 46/04)
- [19] Zakon o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 25/04), koji je stupio na snagu 1.6.2004. godine,
- [20] Zakon o izmjenama Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH, broj 93/05), koji je stupio na snagu 7.1.2006. godine
- [21] Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH, broj 15/08) proglašenog Odlukom Visokog predstavnika od 15.6.2007. godine („Službeni glasnik BiH, broj 48/07), koji je stupio na snagu 3.7.2007. godine.